

Verfransingsmechanismen te Brussel (1430-1794)

Paul DE RIDDER

Op 19 augustus 1752 verstrekt Karel van Lorreinen, landvoogd van de Oostenrijkse Nederlanden te Brussel, een advies aan keizerin Maria Theresia te Wenen in verband met een benoeming in de Raad van Financiën. Karel van Lorreinen geeft de voorkeur aan Stassart, procureur-generaal van Namen, die goed onderlegd is in financiële en economische aangelegenheden. Hij kent evenwel geen Nederlands maar dit vormt, aldus de landvoogd, geen onoverkomelijke hinderpaal, daar hij die taal in de Raad van Financiën nooit zal moeten schrijven. Het volstaat dat hij Nederlands begrijpt en dat zal, aldus steeds Karel van Lorreinen, geen probleem stellen voor iemand die zo goed onderlegd is als Stassart. Te verwachten valt inderdaad dat hij, als plichtbewust ambtenaar, vrij snel een passieve kennis van het Nederlands zal verwerven. Trouwens, zo beoogt Karel van Lorreinen in zijn advies, er is een precedent: „Le conseiller baron de Cazier étoit dans le même cas, cependant il s'est tellement appliqué à la langue flamande qu'il a été en état d'entendre les derniers comptes de la ville de Bruxelles, qui sont couchés dans cette langue ...”. Cazier, een Nederlandsonkundig ambtenaar bij de Raad van Financiën, heeft zoveel vorderingen gemaakt bij zijn studie van het Nederlands ... dat hij zelfs de rekeningen van de stad Brussel heeft kunnen controleren ...¹.

Die uitlating van Karel van Lorreinen verschaft in een notedop een treffend beeld van de taaltoestanden tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw niet alleen te Brussel, maar ook in de Oostenrijkse Nederlanden en zelfs in de Weense Hofburg. Vanuit de hoofdstad van de Zuidelijke Nederlanden schrijft Karel van Lorreinen in het Frans aan de te Wenen residerende keizerin Maria Theresia. Uit dit schrijven blijkt verder dat de te Brussel gevestigde centrale staatsadministratie van de Oostenrijkse Nederlanden in het Frans gevoerd wordt, maar dat de hieraan verbonden ambtenaren minstens een passieve kennis van het Nederlands moeten bezitten, wanneer zij Brusselse dossiers moeten behandelen.

Men krijgt hier dus te maken met twee duidelijk onderscheiden niveaus:

1. het centrale niveau bestaande uit de centrale administratie van de Habsburgers en hun hofhouding;

1. A. COSEMANS, *Bestuur, gezelschapsleven en taaltoestanden historisch gezien*, in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1950, dl. IV, p. 36.

2. het lokale niveau bestaande uit het stadsbestuur van Brussel en de Brabantse bevolking van die stad.

Wordt de hofhouding en de centrale staatsadministratie van de Habsburgers overwegend, om niet te zeggen vrijwel uitsluitend in het Frans gevoerd, dan is daarentegen het Nederlands de voertaal in de lokale administraties van de Brusselaars.

Bij elk onderzoek naar de mechanismen van taalverandering moet men vertrekken van nauwkeurige en vooral ondubbelzinnige begrippen. Dit gebeurt jammer genoeg niet altijd. De anti-Brusselse ideologie² heeft gevoerd tot een vertekend beeld van de taaltoestanden in de hoofdstad van de (Zuidelijke) Nederlanden. De afkeer tegenover „de francofone hoofdstad met haar bureaucraten” leidde tot het gebruik van slogans die vaak een juist inzicht in de historische fenomenen onmogelijk maken. Concreet houdt dit in, dat men de term „Brussel” gebruikt daar waar men in werkelijkheid de regering of de centrale staatsadministratie bedoelt. De naam van de hoofdstad wordt hier uiteraard gehanteerd in een totaal onjuiste betekenis³, daar die instanties in overweldigende mate uit niet-Brusselaars bestaan. De Zuidelijke Nederlanden worden inderdaad bestuurd door de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers, m.a.w. door vreemde heersers, maar zeker niet door Brusselaars.

Niet alleen in de volksmond wordt „Brussel” telkens weer gelijkgeschakeld met de centrale regering, zelfs heel wat historici — en dit is erger — blijken soms zeer veel moeite te hebben om de stad en haar bewoners enerzijds en de centrale regering en vorstelijke hofhouding anderzijds uit elkaar te houden. In heel wat publikaties gebruikt men de term „Brussel” om het bureaucratisch machtsapparaat van de centrale staat aan te duiden. Welnu deze eerder besloten kringen vormen tijdens het *Ancien Régime* ongeveer 5 % van de bevolking van Brussel, zodat onvermijdelijk de vraag rijst welke term men dan nog moet hanteren om de resterende 95 % van de inwoners van deze stad bij de Zenne aan te duiden?

Daarbij komt nog dat tijdens de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw de regering te Brussel eigenlijk niet zoveel macht bezat, daar de echte beslissingen niet zelden in het *Escuriaal* of op de *Hofburg* genomen werden. Het ware dan ook allicht juister termen als „Madrid” of „Wenen” te hanteren in

2. Zie in dit verband: P. DE RIDDER, *Het andere Brussel. Een afrekening met vooroordelen*. Wommelgem, 1988 (2e herwerkte druk).

Een algemeen overzicht van de geschiedenis van Brussel brengt: P. DE RIDDER, *Brussel, geschiedenis van een Brabantse stad*. Brussel, 1988.

3. Een typisch voorbeeld van het onjuist hanteren van het woord „Brussel” vindt men in de, overigens zeer interessante, studie van A. SMITS, 1830, *Scheuring der Nederlanden*. Heule, 1983, 2 dln. (STANDEN EN LANDEN, dl. LXXXIII). Hierin gebruikt de auteur voortdurend het woord „Brussel” en „de Brusselaars” om in werkelijkheid de oproerlingen tegen Willem I aan te duiden die in overwegende mate uit niet-Brusselaars bestonden (Luikenaars, Henegouwers, Fransen enz.).

plaats van „Brussel”. Eigenlijk laten alleen begrippen als „Boergondië”, „Habsburg”, „Frankrijk” of „België” zonder enige onduidelijkheid uitschijnen door wie de centrale macht werd waargenomen.

Bovendien werd voortdurend over het hoofd gezien dat elders in het Nederlandse taalgebied het Frans destijds heel wat meer gebruikt werd dan te Brussel. Een ruimer geografisch kader — niet alleen beperkt tot de Nederlanden, maar uitgebreid tot heel Europa — is onmisbaar voor een juiste evaluatie van de verfransing die Brussel tijdens het Ancien Régime kende.

De verfransing van Brussel tijdens het Ancien Régime, hoe beperkt dit fenomeen overigens nog altijd bleef, wordt telkens weer in verband gebracht met de aanwezigheid in deze stad van een overwegend Franstalig hof met bijhorende staatsadministratie. Die factoren waren ongetwijfeld heel wat belangrijker dan het feit dat Brussel niet zo ver van de taalgrens ligt. Dit laatste geldt trouwens evengoed voor steden als Halle, Leuven, Tienen, Maastricht ...

Volgens de berekeningen van Hervé Hasquin⁴, hoogleraar aan de ULB, telde Brussel in 1780 nog geen 15 % Franstaligen. Berlijn daarentegen, een stad die een paar honderd kilometer van het Franse taalgebied verwijderd ligt, telde bij het begin der achttiende eeuw 25 % Franstaligen. Het geval Berlijn toont aan dat bepaalde maatschappelijke fenomenen, met name de massale inwijking van Franse Hugenoten na het herroepen van het Edikt van Nantes (1685), heel wat belangrijker zijn dan de nabijheid van de taalgrens. De beperkte verfransing die Brussel tijdens het Ancien Régime onderging, werd dan ook niet veroorzaakt door boeren en leuders uit Waalse gewesten, maar wel door een aantal hovelingen en ambtenaren die te Brussel waren ingeweken om er het staatsapparaat van de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers te bemannen. Zo heeft men het trouwens van oudsher gezien.

4. H. HASQUIN, *Le Français à Bruxelles entre 1740 et 1780. Premier essai de quantification*, in: *Etudes sur le XVIIIe siècle*, 1979, dl. VI, p. 200. Aangaande het taalgebruik te Brussel zie verder: K. HEMMERECHTS, *Het Triëst van het Noorden*, Leuven, 1961; P. DE RIDDER, *Peilingen naar het taalgebruik in de Brusselse stadscartularia en stadsrekeningen (XIIIe-XVe eeuwen)*. In: *Taal en Sociale Integratie*, 1979, II, p. 1-39; ID., *Onderzoek naar het taalgebruik in de archieven der Brusselse schepengriffies, ambachten, kerkelijke instellingen en hospitalen (vóór 1500)*. In: *Taal en Sociale Integratie*, 1982, VI, p. 337-361; ID., *Franstalige stukken bewaard in de archieven der lokale Brusselse instellingen. Bijdrage tot de studie van het taalgebruik te Brussel vóór 1500*. In: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 1982, XXXVI, p. 57-83; ID., *Taalgebruik te Brussel tijdens de vijftiende eeuw*. In: *Tijdschrift voor Brusselse Geschiedenis*, 1985, II, p. 163-184; ID., *Centralisatie en verfransing: taalgebruik in het archief van de Kapellekerk te Brussel (1500-1794)*. In: *Staat en Religie in de vijftiende en zestiende eeuw*. Brussel, 1986, p. 167-206 (Handelingen van het Colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984); ID., *De „Acta Capitularia” van Sint-Goedele als bron voor de studie van het taalgebruik te Brussel (1370-1786)*. In: *Album Carlos Wyffels*. Brussel, 1987, p. 139-148 en ID., *In het spoor der traditie*. In: *Sint-Jan Berchmanscollege. Vijftig jaar Nederlandstalig jezuïetenonderwijs in het hart van Brussel (1938-1988)*. Brussel, 1989, p. 30-44 (handelt over het taalgebruik in het Brussels jezuïetencollege tijdens het Ancien Régime).

Reeds Jan Baptist Verlooy wijt in zijn *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke tael in de Nederlanden* (1788) het verval van het Nederduits, niet alleen te Brussel maar ook elders in de Nederlanden, aan de invloed van een vreemd bestuursapparaat. Dit zou reeds onder de Boergondiërs het geval zijn geweest: „Wy moeten deze vernedering van onzen volksaerd en afneming onzer konsten niet wyten, als aen't huys van Burgondiën. Te weten, als dit aen de souveryniteyt dezer landen gekomen is, heeft het hier een groot huysgezin nagesleept. Het stelde terstond het gants gouvernement en d'eerste raden in't Frans”⁵. Een andere keer heeft Verlooy het uitdrukkelijk over de weerslag van dit alles op de stad Brussel: „Deze stad Brussel heeft het Nederduytsch en het Frans. Het Nederduytsch is d'oude moederlyke tael. Het Frans is ons toegebracht, gelyk gezeyd is, als het huys van Burgondiën aen de souveryniteyt dezer landen gekomen is, als het hier een geheel frans hof, fransche raden en een frans gouvernement gevestigd heeft”⁶. Zeer terecht stelt Verlooy dat de verfransing uitging niet van „Brussel”, maar integendeel van „Boergondië” en later van „Habsburg”. De stad Brussel o n d e r g a a t als eerste en in de meest sterke mate de verfransende invloed van vreemde heersers die zich in de „Princelycke Hoofdstadt van 't Nederland” gevestigd hebben. Verre van de verfransing op te dringen aan de andere gewesten, krijgen de Brusselaars integendeel de weerslag te verwerken van anderstalige inwijkelingen met een hogere sociale status en prestige. Brussel is met andere woorden niet de dader, maar integendeel het eerste slachtoffer.

Hoewel Verlooy de werkelijk verfransende invloed van de Boergondiërs vermoedelijk overschat heeft, toch legt deze jurist in 1788 het belangrijkste verfransingsmechanisme bloot. In navolging van andere auteurs uit de zeventiende en achttiende eeuw wijst hij erop dat het vreemde, dit wil zeggen niet-Brabantse vorsten zijn geweest die het proces van taalverandering op gang hebben gebracht, niet alleen te Brussel maar ook elders. Hun hofhouding en hun bestuurs- en ambtenarenapparaat stelt hij verantwoordelijk voor alle onheil dat de „Neder-Duytsche” taal te beurt is gevallen. Daarbij mag nooit vergeten worden dat Verlooy geen Vlaming is, maar een Brabander. Als auteur van een „Codex Brabanticus” en als iemand die Brabant vurig beminde, — op een bepaald moment schrijft hij uitdrukkelijk „dat het Nederland en zelfs Brabant alleen veel meer goeds en nutte uytvonden aen de wereld heeft gegeven, als alle d'andere hedendaegsche natiën samen”⁷ — denkt hij uiteraard aan de eigen hertogen die van oudsher hun Dietsse territoria in het Diets bestuurden. Dit stond in schrille tegenstelling tot de Vlaamse graven die het Frans als

5. J. B. C. VERLOOY, *Verhandeling op d'Onacht der moederlyke tael in de Nederlanden, Tot Maestricht*, 1788 (Anastatische herdruk gepubliceerd te Den Haag in 1979, ingeleid en van aantekeningen voorzien door J. Smeyers en J. Van Den Broeck), zie p. 68-69.

6. Ibidem, p. 72.

7. Ibidem, p. 67.

officiële taal hanteerden ook voor het Nederlandstalig gedeelte van Vlaanderen. Ook de autochtone Vlaamse bovenlaag, de zgn. Leliaerts, hanteerde courant het Frans⁸. Anders dan in Brabant hebben de Boergondiërs in Vlaanderen weinig nieuws gebracht op taalkundig vlak.

Daar pas het aantreden van vreemde vorsten in Brabant en in Brussel gezorgd heeft voor verfransende invloeden, hoe beperkt ook, ligt het voor de hand dat dit proces pas kon inzetten:

1. toen Brussel de zetel van de regering en „staatsadministratie” werd,
2. toen die regering uitgeoefend werd door niet-Brabantse vorsten.

De verfransing is m.a.w. rechtstreeks afhankelijk van de groei van de hoofdstedelijke functie. Tussen centralisering en de toenemende macht van de „staat” enerzijds en verfransing anderzijds bestaat een directe band⁹. Daarom ook is het noodzakelijk na te gaan, vanaf welke tijd Brussel echt de hoofdstad is geworden, meer bepaald van vorsten die niet meer het Nederlands als bestuurstaal hanteerden.

Ofschoon Karel van Neder-Lotharingen zich tijdens het laatste kwart van de tiende eeuw te Brussel vestigde om van hieruit de westelijke grenzen van het Duitse keizerrijk te verdedigen tegen de aanvallen van de koningen van Frankrijk en hun machtige vazallen, de graven van Vlaanderen, toch bleef Leuven zeer lang de hoofdstad van het hertogdom Brabant. Meer nog! Zelfs nadat Brussel de facto de hoofdstad van de Nederlanden is geworden, behoudt Leuven verder een zekere primauteit. Al was Brussel reeds onder de regering van Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312) de gebruikelijke verblijfplaats¹⁰ van de Brabantse hertogen, toch was dit allerminst een onomkeerbare en definitieve toestand. Tijdens de veertiende en vijftiende eeuw was Leuven nog steeds een geducht mededinger voor Brussel als vorstelijke residentie. Het gaat dus zeker

8. A. COSEMANS, *Taalgebruik in Vlaanderen en Brabant tijdens de middeleeuwen. Enkele aanmerkingen en terechtwijzingen*, in: *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren*, 1934, p. 489 („De onbetwistbare tweetaligheid van Vlaanderen is deels het werk van de graven geweest, wier hoven heel en gansch op fransche leest geschoeid waren”); G. KURTH, *De l'emploi officiel des langues dans les anciens Pays-Bas*. Brussel, 1898 (MEMOIRES COURONNES ET AUTRES MEMOIRES PUBLIES PAR L'ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE, dl. XLVIII, II), p. 26-27; J. DES CRESSONNIERES, *Essai sur la question des langues dans l'histoire de Belgique*. Brussel, 1919, p. 48-65.

9. P. DE RIDDER, *Centralisatie en verfransing: taalgebruik in het archief der Kapellekerk te Brussel (1500-1794)*, in: *Staat en religie in de vijftiende en zestiende eeuw*. Brussel, 1986 (Handelingen van het colloquium te Brussel van 9 tot 12 oktober 1984 uitgegeven onder redactie van W. P. Blockmans en H. Van Nuffel).

10. P. DE RIDDER, *Brussel residentie der hertogen van Brabant onder de regering van Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312)*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 1979, dl. LVII, p. 329-341 en P. DE RIDDER, *Brabant onder de regering van hertog Jan I (1267-1294), overwinnaar van Woeringen*, in: *Der Name der Freiheit, 1288-1988. Aspekte Kölner Geschichte von Worringen bis heute*. Keulen, 1988, p. 231, noot 29.

niet op, te stellen dat Brussel reeds op het einde van de dertiende eeuw definitief de hoofdstad van Brabant zou geworden zijn. Daarvoor was de toestand nog te labiel. Wel begint op dat ogenblik een evolutie die er later zal toe leiden dat Brussel de facto wel dit statuut zal verwerven. Al blijft Leuven eigenlijk tot het einde van het Ancien Régime de eerste stad van Brabant.

Voor het bestuderen van de verfransingsmechanismen heeft de vraag of Brussel hoofdstad was of niet, trouwens weinig belang, zolang Brabant door eigen hertogen geregeerd werd. De Brabantse landsheren hebben inderdaad, ondanks hun vertrouwdheid met het Frans, hun Dietse territoria steeds in de taal van hun onderdanen geregeerd¹¹. Enkel voor het „Roman Pays de Brabant” werd, volkomen logisch, het Waals gebruikt. Hoewel het niet duidelijk is of dit gebeurde uit eerbied voor de taal van de onderdanen, toch stak de toestand op taalgebied in Brabant gunstig af tegenover een op dit terrein minder geëvolueerd Vlaanderen.

In het licht van dit alles kon het hertogelijke ambtenarenapparaat, voor zover dit overigens te Brussel zou gecentraliseerd geweest zijn, bezwaarlijk verfransend hebben gewerkt. Daarenboven was de administratie van de Brabantse hertogen nog steeds vrij rudimentair en op verre na niet te vergelijken met die van de Boergondiërs, laat staan met die van de Habsburgers.

Vanaf 1430 wordt Brussel, net als de rest van Brabant, opgenomen in het ruimer geheel van de Boergondische Nederlanden. Met een andere Brabantse stad, Antwerpen, (net als Mechelen overigens), was dit echter veel vroeger gebeurd. Antwerpen viel reeds op 4 januari 1357 in handen van Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen. Vanaf dat ogenblik maakt de Scheldestad kennis met de Franstalige administratie van de Vlaamse graaf en men vindt, volkomen logisch, vanaf dat ogenblik een hele reeks Franstalige bescheiden in het Antwerpse stadsarchief¹². Erger wordt het nog wanneer anno 1384, na de dood van Lodewijk van Male, diens bezittingen, waaronder ook het geannexeerde Antwerpen en Mechelen, in handen vallen van de Boergondiër Filips de Stoute. Brussel had onder leiding van de legendarische Everard Tserclaes in 1356 de Vlaamse bezetter weten te verdrijven. Hierdoor bleef Brussel gespaard van de verfransende invloeden vanuit Vlaanderen. Pas in 1430 komt ook Brussel net als Leuven en de overige Brabantse steden onder het gezag van de Boergondiërs. En zelfs wanneer Filips de Goede op 4 augustus 1430 erkend wordt als hertog van Brabant, ook dan nog kan men bezwaarlijk stellen dat Brabant bij Boergondië wordt ingelijfd. De nieuwe heerser moest er zich trouwens toe verbinden de Brabantse privileges te eerbiedigen. J. Bartier schrijft in dit ver-

11. P. DE RIDDER, *Taalgebruik in de oorkonden van hertog Jan I (1267-1294) en Jan II (1294-1312)*, in: *Bijdragen tot de Geschiedenis*, 1980, dl. LXIII, p. 13-15.

12. F. PRIMIS, *Het eerste officieel Fransch te Antwerpen (1380-1406)*, in: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren*, 1933, p. 763-781.

band zeer duidelijk: „L'avènement de Philippe le Bon ne signifie, ni l'absorption du duché par un autre état, ni même son entrée dans une confédération, mais une union personnelle avec d'autres principautés, les Brabançons n'ayant du reste accepté leur nouveau souverain qu'après lui avoir fait garantir leurs privilèges”¹³. Niettemin geraakte Brabant en ook Brussel langzamerhand onderworpen aan de Boergondische centralisatie.

Wie centralisatie zegt, denkt vrijwel automatisch aan een hoofdstad. Welnu het lijkt twijfelachtig of de Boergondiërs ooit wel een echte hoofdstad hebben gehad. Zij verplaatsten zich regelmatig van de ene stad naar de andere. Hoewel Filips de Goede tussen 1459 en 1462 vaak te Brussel vertoefde¹⁴, de hertogelijke raad hier meermaals vergaderde en er een rekenkamer gevestigd was, toch is Brussel nooit de gecentraliseerde hoofdstad van de Boergondische „staat” geweest. Andere steden zoals Dijon, Rijsel en Brugge verschaften ook vaak onderdak aan deze vorsten.

Na de dood van de „Grote Hertog van het Westen” (1467) geeft zijn zoon Karel de Stoute de voorkeur aan Mechelen, waarheen ook de Rekenkamer wordt overgebracht. Toch hoopte die hertog ooit Nancy tot hoofdstad van zijn rijk te maken. Maria van Boergondië verbleef meestal te Brugge, terwijl de Franse hofhouding van Margareta van Oostenrijk te Mechelen vertoefde. Na heel wat wederwaardigheden is het eigenlijk pas onder keizer Karel V (1515-1555), dat de grote staatsinstellingen van de Habsburgers te Brussel gevestigd worden¹⁵. Het opperste gerechtshof van de Nederlanden, de Grote Raad, waar de procedure in het Frans gevoerd wordt, blijft weliswaar te Mechelen, maar zowel het hof van de vorst of zijn landvoogd als de drie collaterale raden zetelen tot het einde van het Ancien Régime te Brussel.

Ofschoon Brussel de titel van „Princelycke Hoofdstad van 't Nederland” voert, toch worden de belangrijkste beslissingen in werkelijkheid vaak te Madrid en later te Wenen getroffen. De te Brussel gevestigde centrale staatsadministratie treft evenwel de nodige uitvoerende maatregelen. Daarom wordt „Brussel” door de onderdanen meer en meer geïdentificeerd met de heerschappij van de Habsburgers en met alle daaraan toegeschreven kwalen.

*
* * *

Vertrekkend van de vaststelling dat Brussel eigenlijk pas tijdens de zestiende eeuw de hoofdstad van de Nederlanden is geworden, dient gezocht naar de

13. J. BARTIER, *Bruxelles, capitale des Pays-Bas. La centralisation bourguignonne et habsbourgeoise*, in: *Bruxelles, croissance d'une capitale*. Antwerpen, 1979, p. 77 en verder p. 79-80.

14. J. KREPS, *Bruxelles résidence de Philippe le Bon*, in: *Bruxelles au XVe siècle*, Brussel, 1953, p. 157-163 en P. BONENFANT, *Bruxelles et la maison de Bourgogne*, in: *Bruxelles au XVe siècle*, Bruxelles, 1953, p. 21-32.

15. J. BARTIER, *Bruxelles capitale des Pays-Bas...*, p. 89.

weerslag hiervan op het taalgebruik van de Brusselaars. Het hoofdstedelijk sta-tuut brengt mee, dat er zich in de Zennestad een aantal edelen en hoge amb-tenaren komen vestigen die veelal het Frans, maar soms ook het Spaans als voertaal hebben. Vaak brengen deze inwijkelingen ook eigen Waals of Frans dienstpersoneel mee. Bovendien trekt Brussel als belangrijkste stad van de Ne-derlanden, vooral vanaf de zestiende eeuw, ook heel wat lieden van lager al-looi aan. Die mensen zoeken in de „grootstad” een toevlucht en zij hopen er misschien werk of, zo dat onmogelijk is, dan toch tenminste één of andere vorm van onderhoud te vinden, al ware het slechts als bedelaar. Onder die marginalen bevinden zich ook heel wat Walen.

De aanwezigheid van een anderstalige minderheid te Brussel blijkt, als het stadsbestuur in 1624 een telling organiseert van alle kinderen tussen zeven en vijftien jaar om, steunend op de aldus ingewonnen gegevens, een aantal scho-len op te richten waar aan de kinderen de eerste beginselen van de katholieke leer zouden bijgebracht worden¹⁶. Uit die telling blijkt dat te Brussel een aantal Waalse gezinnen woont. Aanvankelijk dacht de landdeken van Brussel, Hendrik Galenus, naast „Duytsche” ook een aantal „Waelsche” scholen op te richten voor die anderstalige inwijkelingen. Op 7 mei 1625 wordt evenwel beslist in elke parochie twee scholen op te richten: één voor jongens en één voor meisjes. Van aparte Waalse scholen is geen sprake meer. Wel wordt be-paald, dat „elcken meester ende meestersse zullen moeten cunnen twee tae-len als Duytsch ende Walsch”¹⁷.

De aanwezigheid van een aantal arme Walen te Brussel blijkt ook uit een ver-zoekschrift dat berust in het archief van Sint-Goedele. In 1686 vragen inder-daad een aantal mensen uit de „Blaerstrate” aan de aartsbisschop één of twee priesters voor het toedienen van de laatste sacramenten aan de stervenden. Om hun vraag aan de aartsbisschop kracht bij te zetten betogen zij: „... que dans leur quartier et à l'environ il demeure grande foule de pauvres gens et notam-ment des Wallons dont grande partie demeure sans instruction ...”¹⁸.

De verfransing van Brussel tijdens de periode vóór 1794, hoe beperkt die overi-gens nog altijd blijft, is eerst en vooral het gevolg van een inwijking van an-derstaligen. Heeft die immigratie er echter ook toe geleid, dat een deel van de autochtone Brabantse bevolking van het Nederlands naar het Frans is over-gestapt? In dit verband moet een onderscheid gemaakt worden volgens de so-

16. V. SEMPELS, *Het catechismusonderricht te Brussel gedurende de Contra-Reformatie*, in: *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*. Brussel-Leuven, 1948 (UNIVERSITEIT TE LEUVEN. PUBLICATIES OP HET GEBIED DER GESCHIEDENIS EN DER PHILOLOGIE, R. III, DL. XXIII), dl. 2, p. 937-939 en L. CEYSSENS, *Henri Galenus et l'enseignement primaire à Bruxelles (1624-1625)*, in: *Cahiers Bruxellois*, 1966, dl. XI, p. 82-84.

17. V. SEMPELS, *Het catechismusonderricht ...*, p. 939.

18. P. DE RIDDER, *Inventaris van het oud archief der kapittelkerk van Sint-Michiël en Sint-Goedele te Brussel*. Brussel, 1987-1988, dl. 2, p. 343, nr. 11.508.

ciale status van die Franstalige inwijkelingen: enerzijds is er de gegoede klasse van edelen, hovelingen, politieke ballingen en hoge ambtenaren en anderzijds is er de groep van minder gegoeden en marginalen.

Lijdt het geen twijfel dat te Brussel, net als elders in Europa, de hovelingen en edelen groot aanzien genoten, toch is het niet meteen duidelijk dat die bovenlaag een directe en diepgaande verfransende invloed zou hebben uitgeoefend op de autochtone bevolking, d.w.z. op de Brusselaars, in die zin dat een aantal onder hen effectief van het Nederlands naar het Frans zouden zijn overgeschakeld. Uit elk onderzoek in de Brusselse archieven blijkt inderdaad telkens weer, dat tot diep in de achttiende eeuw zelfs de Brusselse gegoede burgerij zich verder van het Nederlands blijft bedienen¹⁹. Cosemans toonde aan dat de leden der vermaarde Brusselse geslachten, de bovenlaag bij uitstek, tot op het einde van het Ancien Régime hun genealogische bescheiden verder in het Nederlands blijven opstellen. Wanneer dit, bij uitzondering, eens in het Frans gebeurt, dan betreft het veelal geen autochtone Brusselaars maar integendeel vreemde inwijkelingen²⁰.

Toch werd met de aanwezigheid van die anderstalige minderheid rekening gehouden in de eredienst en in de zielzorg, in het onderwijs en ook wel bij officiële bekendmakingen ten behoeve van de bevolking, al bleef het Nederlands nog steeds de officiële voertaal van de eigen Brusselse instellingen. Bovendien kent men soortgelijke tegemoetkomingen ook elders in de Nederlanden en zelfs elders in Europa, zoals hierna wordt aangetoond. Het vergt dan ook geen betoog dat een precieze evaluatie van de Brusselse taaltoestanden pas mogelijk wordt, wanneer de taalkundige situatie elders eveneens bestudeerd zal zijn. Het *algemeen Europees kader* waarop bij het historisch onderzoek telkens weer wordt aangedrongen, is hier meer dan ooit noodzakelijk. Voortdurend blijkt inderdaad dat wat als symptomen van verfransing te Brussel wordt aangewezen, ook ver buiten deze stad wordt aangetroffen. Die „symptomen” zijn derhalve allerminst specifiek voor Brussel. Jammerklachten van rederijkers en letterkundigen over het verval van de volkstaal, getuigenissen van buitenlandse reizigers over de verspreiding van het Frans, het verschijnen van handboekjes om Frans te leren, het bestaan van Waalse scholen en schoolmeesters, preken in het Frans, het verschijnen van Franse publikaties, tijdschriften en kranten, het optreden van Franse theatergezelschappen enz. treft men tijdens de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw zowat overal in Europa aan. Dit algemeen kader wordt al te vaak uit het oog verloren, wat uiteraard geleid heeft tot verkeerde voorstellingen.

Vast staat — en dit blijkt uit elk onderzoek in de archieven van de Brusselse instellingen — dat het Nederlands hier de gebruikelijke taal blijft tot aan de

19. P. DE RIDDER, *Centralisatie en verfransing ...*, p. 188.

20. A. COSEMANS, *Bestuur, gezelschapsleven ...*, p. 49.

Frans bezetting in 1794. Ambtenaren van de centrale regering die Brusselse dossiers moeten behandelen, moeten minstens een passieve kennis van het Nederlands bezitten. Niemand minder dan gevlucht minister Cobenzl beschouwt Nederlandsonkundigheid ten aanzien van Brussel als „une espèce de défaut”²¹.

In de Zennestad verbleef weliswaar een overwegend Franstalig hof met bijhorende staatsadministratie, maar de directe en effectieve verfransende invloed die daarvan uitging, was minder groot dan men tot nu toe verondersteld heeft. Hoewel er ongetwijfeld contacten bestonden tussen de autochtone bevolking en de anderstalige inwijkelingen, toch heeft dit zeker niet geleid tot een veralgemeende tweetaligheid. Wel hebben een aantal Brusselaars gepoogd een mondje Frans te leren om de hoge heren ten dienste te staan. Men streefde echter allerminst naar een grondige beheersing van die taal. Zelfs wanneer het Frans op het einde van de achttiende eeuw een sprong voorwaarts maakt en, mede onder invloed van de Verlichting, de taal is geworden van de politiek bewuste burgerij, zelfs uit de autochtone bovenlaag, dan blijft het nog steeds de taal van een kleine minderheid. Overigens geldt dit fenomeen eveneens voor de gegoede burgers uit de andere steden der Nederlanden. Tijdens de Brabantse Omwenteling (1790) worden de pamfletten veelal in het Frans gesteld. Jozef II verklaart dan ook: „Les habitants de Bruxelles et des Pays-Bas (sic) sont des imitateurs de leurs voisins. Le fond est Hollandais (sic) et le vernis Français”²².

Hoewel, vooral op het einde der achttiende eeuw, het Frans groot aanzien geniet in heel Europa en dus ook te Brussel, toch heeft die taal nog geen wortel geschoten in de brede lagen der Brusselse bevolking²³. Dit blijkt uit talrijke getuigenissen en feiten uit de periode 1794-1830. In de Franse tijd moet de pastoor van de Sint-Niklaaskerk ontslag nemen omdat hij geen Frans kent. Ook een arts als Zeelhorst beheerst die taal onvoldoende. De „Société de Médecine” hanteert in 1796, naast het Frans nog steeds het Nederlands. Het centraal bestuur van de Fransen moet een aantal stukken terugsturen naar de amman van Brussel met het bevel die in het Frans te vertalen. Onder al de ambtenaren van het Dijledepartement is er slechts één die beweert alleen Frans en geen Nederlands te kennen. De man kwam niet uit Brussel ... maar uit Antwerpen.

Zelfs na meer dan twintig jaar systematische verfransing (1794-1815) is het Brabants dialect nog steeds de taal van de Brusselaars gebleven. In 1815 stelt Roell, Minister van Binnenlandse Zaken van Willem I, vast dat de overgrote meerderheid van de inwoners van Brussel die hij in het Frans had aangepro-

21. Ibidem, p. 37.

22. E. HUBERT, *Correspondance des ministres de France accrédités à Bruxelles de 1780 à 1790*. Brussel, 1920 (K.C.G. in-4°), p. 330.

23. P. DE RIDDER, *Centralisatie en verfransing ...*, p. 187-189.

ken die taal niet eens begrijpen, laat staan in staat zijn Frans te lezen, te spreken of te schrijven. De conservatieve liberaal Gijsbert Karel van Hogendorp schrijft anno 1817: „Het is niet alleen het volk dat overal zijn eigen Nederlandsch dialect spreekt, maar zelfs de deftige burgerman en de fatsoenlijke lieden onder vrienden en huisgenoten spreken Nederlandsch”²⁴. Wanneer dit de toestand was na twee decennia Franse bezetting, dan wekt het geen verwondering dat vóór 1794 het Nederlands de gebruikelijke taal blijft van de overgrote meerderheid van de autochtone Brusselaars. In dezelfde richting wijst overigens elk onderzoek in de archieven van het stadsbestuur, de ambachten, kerken, kloosters, hospitalen en godshuizen.

Daar dit de instellingen zijn waarmee de Brusselaar te maken krijgt, en daarboven ook de Raad van Brabant, de Staten van Brabant en het Leenhof van Brabant veelal het Nederlands als voertaal hadden, bestond tegenover de Franstalige centrale staatsadministratie een zeker tegengewicht.

Gaat van de maatschappelijke bovenlaag een beperkte verfransende invloed uit op de autochtone bevolking van Brussel, dan kan hetzelfde zeker niet gezegd worden van de eenvoudige lieden die vanuit Wallonië te Brussel waren ingeweken om er hun geluk te beproeven. Wel integendeel! Die Walen werden door de Brusselaars veelal vernederlandst. In de Brusselse archieffondsen treft men inderdaad een hele reeks mensen aan die, hoewel ze typisch Waalse namen dragen, toch het Nederlands gebruiken in contracten, overeenkomsten, brieven en rekenplichtige stukken. De taalveranderingsmechanismen speelden dus niet alleen ten voordele van het Frans. Toch leidde de aanwezigheid van Walen van lagere afkomst tot de verspreiding van een aantal Waalse woorden in het Brussels dialect. Zelfs Spaanse en Italiaanse woorden worden opgenomen in de volkstaal. Omwille van hun beperkt aantal konden die Franstalige inwijkelingen, zeker die van een lagere sociale status, niet optornen tegen de grote meerderheid van de autochtone Brusselaars.

Bovendien vindt men te Brussel ook ondubbelzinnige sporen van verzet tegen verfransing. Dergelijke afweermechanismen treft men reeds vrij vroeg aan. Naar aanleiding van gebeurtenissen tijdens het jaar 1488 schrijft de Boergondische kroniekschrijver Jean Molinet, dat de Brusselaars tijdens de voorbije oorlogen altijd Walen en Fransen gehaat hebben ... wegens hun taal. Wanneer advocaat Descartes anno 1695 Franstalige proceduristukken wil indienen, stuit dit op het verzet van de Brusselse wethouders. Zij zijn slechts bereid die bescheiden te aanvaarden, indien dit niet als een precedent beschouwd wordt. In 1725 rijzen er moeilijkheden naar aanleiding van de benoeming van J. B. Rousseau tot geschiedschrijver. Eerst en vooral is de kandidaat een Fransman, terwijl krachtens een decreet van 1641 geen vreemdelingen een ambt mogen bekleden in de Ne-

24. A. VERMEERSCH, *De taalsituatie tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814-1830)*, in: *Taal en Sociale Integratie*, 1981, dl. IV, p. 393.

derlanden. Daarbij komt nog, zo betoogt het stadsbestuur, dat die man nooit zijn taak naar behoren zal kunnen vervullen, daar hij geen Nederlands kent en dus nooit de Brusselse archieven zal kunnen raadplegen.

Ook in kerkelijk milieu leidt de aanwezigheid van een beperkt aantal anderstalige clerici — veelal vorstelijke gunstelingen — tot moeilijkheden. Dat ondervindt Jean Chrysostome de Montpleinchamp, vorstelijk predikant en houder van een prebende in het kapittel van Sint-Goedele. Als de Montpleinchamp anno 1711 vraagt dat men tijdens de kapittelvergaderingen het Frans of het Latijn zou gebruiken, althans wanneer aangelegenheden ter sprake komen die specifiek Franstalige geestelijken aanbelangen, snauwt de deken van het Brusselse kapittel hem toe: „*Capitulum est Flandricum*”. Het betreft hier duidelijk een principiële houding, want deken Jacob De Maeyere, een geboren en getogen Brusselaar behorend tot de rijkste families, kent wel degelijk Frans, daar hij jarenlang secretaris geweest was van Alphonse de Bergues, aartsbisschop van Mechelen. Ook dit incident wijst er andermaal op dat de gegoede Brusselse families nog steeds Nederlandstalig waren tijdens de achttiende eeuw. Terecht schrijft Verlooy dan ook anno 1788 in zijn *Verhandeling* dat de verfransing nog steeds zo beperkt was, dat zij met een ander beleid van overheidswege in de kortste keren ongedaan zou worden gemaakt: „... het welk met een ander politiek te volgen als dat van heden wel haest verdwenen waer ...”²⁵.

Zelfs tijdens de Franse bezetting (1794-1815) blijkt uit verscheidene incidenten dat de Brusselaars niet zo sterk met het Frans opgezet waren als traditioneel wordt beweerd. Wanneer, onder dreiging van de bajonetten van Dumouriez, anno 1792, een „volksvergadering” zich moet uitspreken over de aanhechting van de Oostenrijkse Nederlanden bij Frankrijk, stellen niet minder dan negen secties hun proces-verbaal in het Nederlands op. In één der secties protesteert het volk zelfs tegen de „ontheiliging” van de moedertaal door de Fransen. Onmiddellijk na de Franse inval roept Brussel de andere Brabantse steden op om de eigen instellingen te handhaven. Bij het uitblijven van een gemeenschappelijke actie probeert Brussel het dan maar alleen. De Franse bezetter moet vaststellen dat het Frans te Brussel grotendeels onbekend is, terwijl de Brusselse notarissen vragen dat in het Nederlands gestelde testamenten rechtsgeldig zouden zijn. In 1804 moet de Franse overheid verbieden dat een Nederlandse krant uitgegeven wordt en onmiddellijk na de aftocht van de Fransen vragen de hoofden der Brusselse ambachten dat de moedertaal in ere zou hersteld worden.

Verlooy's uitspraak: „geenen Brusseler oft hy zal beleyden, dat hy nooit sermooen kan schoon vinden in 't Vlaems; maer dat dit moet in't Frans en van eenen Fransman zyn; daer zyn er die vemeyd zyn Vlaems te spreken in gezelschap

25. J. B. C. VERLOOY, *Verhandeling* ..., p. 73.

oft op de straet: andere die 't alwillens kwalyk spreken om in't Frans te schynen opgebracht te zyn: die g'in d'herbergen en kafféhuyzen hertnekkig zult hooren Frans hakkelen, zonder eens in hunne belemmernis naer't Vlaems te willen keeren''²⁶ moet dan ook met de nodige nuances beoordeeld worden. Uit het hierna geschetste Europese kader blijkt daarenboven dat ook elders in de Nederlanden en zelfs ver daarbuiten de volkstaal veracht werd.

Ongetwijfeld had de verfransing zich bij het begin der negentiende eeuw te Brussel sterker doorgezet dan elders in het Nederlandse taalgebied. Dit had niets te maken met een grotere fransgezindheid van de Brusselaars, maar vloeide gewoonweg voort uit het feit dat Brussel, als hoofdstad van de Zuidelijke Nederlanden, de hofhouding en de administratie van de Habsburgers had geherbergd en bovendien als belangrijkste centrum van de Zuidelijke Nederlanden een toevluchtsoord vormde voor ballingen die vaak uit Frankrijk afkomstig waren. De inwijking van anderstaligen was er ongetwijfeld sterker dan elders in het Nederlandse taalgebied waar eveneens een verfranste bovenlaag bestond.

Toch zou, zelfs na het einde van het Franse bewind (1815), Brussel vermoedelijk stilaan opnieuw volledig vernederlandst zijn geworden. Dit is o.m. de mening van Prof. Dr. J. Baerten, hoogleraar aan de VUB, die in 1979 zorgde voor de coördinatie van een reeks radio-uitzendingen van BRT-3 over de historische evolutie van het taalgebruik te Brussel²⁷.

Dat hier, in tegenstelling tot andere steden met een verfranste bourgeoisie, de verfransing ook doorstootte tot in de bredere volkslagen, hangt samen met het hoofdstedelijk karakter van deze stad. In 1830 werd Brussel immers het machtscentrum van de gecentraliseerde Belgische staat die volledig op Franse leest geschoeid was. Dit leidde tot het benoemen van Frans-éentalige ambtenaren tot in de verste uithoeken van het Nederlandse taalgebied. Het spreekt echter vanzelf dat dit fenomeen zich het krachtigst kon doorzetten in de hoofdstad van een dergelijke staat: Brussel. Gevolg hiervan was een massale inwijking van Walen en zelfs Fransen in deze stad. Omdat de Brusselaars zelf onvoldoende Frans kenden, zoals eerder werd aangetoond, moest een beroep gedaan worden op Franstalige inwijkingen. Vanaf 1830 groeit de bevolking van Brussel dan ook sterk aan. Uiteraard hebben ook andere, meer bepaald sociaal-economische factoren daarbij een rol gespeeld en met name de ontwikkeling van echte grootsteden tijdens de negentiende eeuw. De verfransing van Brussel was dan ook in belangrijke mate het gevolg van Waalse inwijking. Natuurlijk werden ook belangrijke delen van de autochtone bevolking onder sociale druk verfranst. Hetzelfde lot deelden ook de inwijkingen die vanuit Brabant, Limburg en Vlaanderen te Brussel waren ingeweken. Vele van die immigranten waren trouwens in hun streek van herkomst reeds geheel of gedeeltelijk verfranst.

26. Ibidem, p. 78-79.

27. Dr. J. Baerten in *De Standaard* van 6 november 1979.

Uiterekend de veelgesmade Brusselaars zouden aan den lijve ondervinden wat de Franstalige liberale bourgeoisie — zowel afkomstig uit het Nederlandse als uit het Franse taalgebied — betekent voor de belangen, sociaal zowel als cultureel, van een volk. De sociale druk die de Belgische (niet de Brusselse!) machthebbers uitoefenden op heel het Nederlandse taalgebied zou met volle kracht neerkomen op één stad uit dit gebied: Brussel.

De impact van een moderne staat uit de negentiende en twintigste eeuw is uiteraard oneindig veel groter dan de invloed die een „staat” uit het Ancien Régime kon doen gelden. Het Belgisch regime was dan ook heel wat sterker verfransend dan dat van de Boergondiërs of van de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers. In de reeks radio-uitzendingen van BRT-3 over de evolutie van het taalgebruik te Brussel luidde de titel van twee afleveringen dan ook volkomen terecht: „Het meest verfransende regime: het Belgische”²⁸.

Als hoofdstad van een officieel Frans-éentalige staat, waar het machtsapparaat gecentraliseerd was, onderging Brussel de sterkste verfransende invloed. Die verfransing ging dus niet uit van „Brussel” maar integendeel van „België”. De Brusselaars zijn de eerste en ergste slachtoffers geworden van de denationalisering. Wie beweert dat Brussel de verfransing zou hebben opgedrongen aan Nederlandstalig België, roept tot „dader” uit wie in werkelijkheid „slachtoffer” is geweest. Vroeger, net zoals nu trouwens, heeft Brussel de historische ontwikkelingen ondergaan maar ze niet geleid. In zijn diepgaande studie over *'De Vlaamse Kwestie, 1830-1914'* schrijft Dr. H. Van Velthoven dan ook zeer terecht: „Kortom in de Brusselse agglomeratie begon zich te realiseren wat de Belgische (!) taalideologie sinds 1830 als streefdoel voor het hele land (!) voor ogen had gestaan. En wat het in Vlaanderen op grond van statistisch cijfermateriaal nog niet en niet meer hard zou weten te maken: tweetaligheid die Frans-éentaligheid rechtvaardigde en die de kennis van het Vlaams overbodig maakte”²⁹.

Sint-Kristoffelstraat 12
1000 Brussel

28. Zie de getypte tekst van deze radio-uitzendingen: „BRT-3 Woord. Dossier Drie. Duizend jaar Brussel van Vlaamse tot verfranse stad”. Brussel, 1979, p. 91-118 (19de eeuw) en p. 119-143 (twintigste eeuw).

29. H. VAN VELTHOVEN, *De Vlaamse kwestie 1830-1914. Macht en onmacht van de Vlaamsgezinden*. Heule, 1982 (STANDEN EN LANDEN, dl. LXXXII), p. 297.